

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1970

Cilt : XVIII

Yayın Komisyonu:

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY (*Dekan*)
Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN
Prof. Dr. İ. A. ÇUBUKÇU
Doç. Dr. İ. CERRAHOĞLU
Doç. Dr. M. HATİBOĞLU
Doç. Dr. Hüseyin ATAY

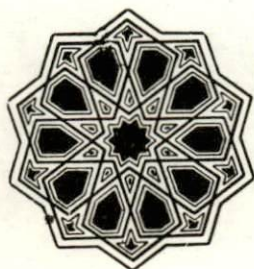
Yıl : 1970

Cilt : XVIII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

YIL : XVII

YIL : 1970

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA 1972

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Kur'an ve Hadis'te Aile Planlaması</i>	1
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Sufyân b.Sa'id es-Sevri ve Tefsiri</i>	23
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Ebi Hâtim ve Tefsiri</i>	35
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Bergson'da Şuur Halleri ve Zaman</i>	47
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbahîlik ve Batnîlik</i>	67
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Allah'ın Halifesi : İnsan</i>	71
J. SCHACHT, "Peygamberin Sünneti" Tabiri Hakkında (çev. Mehmet S. HATİBOĞLU)	81
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Üç Müfessir Bir Tefsir</i>	85
Dr. Abdülkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Maslahat ve Mefsedet Anlayışı</i>	105
Osman KESKİOĞLU, <i>Muhammed Abduh</i>	109
M. Turhan ÖZDEMİR, <i>Goethe'nin Şiirinde Hz. Muhammed</i>	137
Prof. Dr. Fuad KÖPRÜLÜ, <i>İslâm Şüfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Te'siri</i> (çev. Yaşar ALTAN)	141
Dr. Halil CERR, <i>Farabî Füsüs'ül Hikem'in Yazarımıdır</i> (çev. Kifayet ÖZAYDIN)	153
William P. ALSTON, <i>Din</i> (çev. Günay TÜMER)	163
Muhammed KAFAFİ, Ph. D., <i>Abû Sa'id Muhammad B.Sa'id Al-Kalhâtî'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu</i> (çev. Ethem Ruhi FIĞLALI)	177
Claude CAHEN, <i>Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri</i> (çev. İsmet KAYAOĞLU)	193
 <u>Kitap Tanıtma :</u>	
<i>Mukârenetu'l-Edyân</i> , (Günay TÜMER)	203
<i>Bibliyografya</i> , (Dr. Abdülkadir ŞENER)	223
<i>Tabiat'ud-Da'vet-il-Abbasiyye</i> , (Mustafa FAYDA)	227

ALLAHIN HALİFESİ: İNSAN

Doç. Dr. HÜSEYİN ATAY

Yüce Allahın, yarattığı kâinat, maddî ve maddî olmayan kâinat olarak ikiye ayrılır. Bugünkü elektronik beyinlerin hesap etmekten âciz kaldığı ucsuz bucaksız maddî kâinatın içinde yer alan ve ona göre bir zerrecik olan yer yuvarlağında bir yaratık da yaratmıştır. Bu yaratığa büyük kabiliyetler vermiş, ve onu bir görevle görevlendirmiştir. Kendisine verilen görevi yapabilmesi için, Yüce Allah ona iki rehber vermiştir. Bunlardan biri aklıl, öbürü Kitaptır. İnsan adını taşıyan bu yaratık, neyi nasıl yapacağını bu iki rehberle baş vurarak öğrenecektir. Yüce Allah, insanı görevlendirmek üzere yaratmış ve görevini yerli yerinde yapsın diye ona yol gösterecek aklı vermiş, aklın bunaldığı veya tereddüde düştüğü ya da çözmekten âciz kaldığı yerlerde, akla ışık tutacak eline bir de Kitap vermiştir. İnsan aklın duvarını aşan hususlarda o Kitaba baş vuracaktır. Yoksa, insan sırf akılla başbaşa kalsa, kâinatın sırrını çözmek şöyle dursun, sadece kendi hacmini ve sonra ortalama altmış yılı aşmayan hayat süresini, kâinatın hacim ve hayat süresi ile kıyaslayarak düşünecek olsa, bu düşüncenin ona vereceği ıstırap onu çıldırtacak derecede ağırdır. İnsan, hacminin küçüklüğünden ziyade, ömrünün kısıklığında, ve daha önemlisi, ömrü uzun da olsa, bir gün yok olup gideceğine göre, nereye, nasıl gideceğinden ve sonunun ne olacağını bilmemekten en büyük ıstırapı duyar, bu ıstırapın ateşi onu olduğu yerde eritip tüketir.

Akl duyular duvarını aşar. Böylece bilinenden bilinmeyene, duyulandan duyulmayana yol bulur. Ancak aklın yoluna çıkan ve yolunu kesen bir takım duyuusal engeller vardır. Bunun için cüzi şeylerin uygulamasında akıl, duyuusal nesnelere etkisinde bazı sapıtmalara mecbur kalır. Bu cüzi nesneleredeki sapıtmalar, duyu dışı, sırf akıl sahasında olan işlere de yansımaktan geri kalmaz. Akıl, akıl olarak kullanamayan kimseler, hem cüzi şeylerde ve hem de küllî şeylerde aklın ışığından faydalanamaz. Allah ,insana, cüzi şeylerin, ameli nesnelere bir kısmını çözmeyi üzerine alan ve aklın duvarını aşan sahaya ait olan, insanın sonsuz umutlar dünyasında ona huzur ve sükün sağlayıp

yollar gösterecek akla yardımcı ve karanlıkta ona ışık tutacak Kitap vermeyi ihmal etmemiştir. Ne var ki, Kitap, aklın çözemediği bütün sırları ve sorunları çözmeyi üzerine almış değildir. O da çözmesi gereken başka sorunlar getirmektedir. Yalnız getirmiş olduğu sorunların bir kısmının çözümünü vermiştir. Aklın çözemediklerinden gerekli gördüklerini çözümlenmiş. Tereddüd ettiklerinden insan için lüzumlu olanları karara bağlamış ve böylece aklın insana verdiği ıstırapı üzerine almıştır. Çünkü insanın hayatının bin bir ıstırapla geçmesine sebep olan akıldır. Buna rağmen nasıl sonuçlanacağına aynı akıl bir yol bulamamaktadır. Akıl etrafımızda olan diğer canlılara verilmediği için, onlar bir dakika sonra ne olacağını düşünme ıstırapından kurtulmuş bulunmaktadırlar. Onlar, içinde buldukları anı yaşarlar. İnsan ise, içinde yaşadığı anın dışına çıkar, orada tutunacak bir yer arar ve böylece şimdiki hayatı ile onun arasına bir bağ kurmaya çalışır. Bu malumdan meçhule gitme yani düşünmedir.

Yüce Allah insanı, Kitabında çeşitli yerlerde niçin ve nasıl yarattığını anlatmış, diğer yaratıklara karşı durumunu, mevkiini ve onlarla olan ilişkilerini bildirmiştir. Yalnız başlangıçta kâinatı ikiye ayırmıştık: maddî olan, maddî olmayan. Maddî olan alt, aşağı âlem, maddî olmayan üst, ruhsal âlem olarak da adlandırılır. Ruhsal âlemdeki yaratıklarla insanın ilişkilerine (yani meleklerle ilişkilerine) temas edilir. Doğrusu ruhlar âleminde meleklerden başka yaratık olup olmadığından haberimiz yoktur. Ama aşağı, maddî âlemde insanın üzerinde yaşadığı yer yuvarlağından başka yıldızlarda olan canlılarla ilişkilerine temas edilmemiştir. İnsan akli ile de henüz onlarda canlı yaratığın bulunduğunu keşfedememiştir. İnsan eskiden gök âlemini üst âlem, ruh âlemi olarak kabul etmişti, ve onu kutsal saymıştı. Bugün göksel varlıkların da yer yüzü dünyasına ait madde dünyasının varlıkları olduğu anlaşılmıştır. Oysa Kur'an'da gök âleminin madde âlemi olduğu bildirilmişti. Ruh âlemi ile madde âleminin sınırları ne Kitaba göre ve ne de akla göre bilinmediği gibi, birbirlerine göre nerede buldukları yani madde âleminin altta mı, üstte mi; yoksa sağda veya solda mı olduğu kesinlikle bilinmemektedir. Anlaşıldığına göre birbirine girişik te olabilirler, veya girişik olan kısımları da vardır.

Zira insanın bedeni madde âlemine aitse, ruhu da ruh âlemine aittir. Kur'an-ı Kerimde Rahmân suresinin 19-20 ayetlerinde "İki denizi kavuşacak biçimde karıştırdı. Aralarında bir engel olduğundan birbirinin sınırını aşamazlar" denmektedir. Burada zikredilen iki denizi madde ve ruh âlemi olarak anlamak mümkündür. Şimdiye kadar yapılan tefsirlerde bu iki denizden neyin kasdedildiği kanaat bahşedecek bir türde anlaşılamamıştır.

Bugünkü en son model hesap ve aletlerle bu madde kâinatının sınırı henüz keşfedilip bilinmemektedir. Bu kadar geniş madde kâinatında insanın, üzerinde yaşadığı yer yuvarlağının bağlı bulunduğu güneş sisteminde bulunan daha bir çok, daha büyük yıldızlar ile diğer güneş sistemlerinde (*galaxy*) bulunan yıldızlarda canlı varlıkların olup olmadığına dair Kur'anda açık bir ifade bulunmamakla beraber, işaret yoluyla onlarda canlılığın bulunabileceğini anlamak mümkündür. Ancak göklerde ve yerde olanların insanın emrine verildiğine ve onlarda olanların insan için yaratıldığını anlatan açık ifadeler Kur'anda yer almaktadır. Bunda varılması gereken sonuç şu olur: Üst âlem, ruh âlemi ile alt âlem, madde âleminde insan gibi bir varlığın olduğu Kur'anda zikredilmemektedir. Kuran, her ne kadar insan gibi bir varlığın bulunmadığını söylememekte ise de, insana vermiş olduğu önemden, gökteki ve yerdekilerin, onun emrine verilmesi ifadesi, insana eş bir varlığın büyük kâinata var edilmediği hükmüne varmaya imkân vermektedir.

Yüce Allahın, insana akıl ve Kitap olarak iki rehber verdiğini söylemiştik. İnsan akıl ile üst âlem, ruhlar âleminde varlıkların bulunabileceğini sezinleyebilse bile, bunda kesinliğe varacak ve sezinlediği varlığı teşhis edecek durumda değildir. Alt âlem, madde âlemi yekpare bir âlem olmayıp onda insanın, zihin ve hayal gücünün henüz sınırına ulaşamadığı bir boş sahaya serpili sayısız yıldızlar bulunur, ve onların arasındaki mesafeleri katedecek bir vasıta henüz insanın elinde mevcut değildir. Bu mesafeler okadar uzundur ki, bugünün en süratli vasıtaları ile gidilmeye, insan ömrünün kısalığı ve yaşama şartlarının her yerde bulunmaması imkân vermemektedir. Artık, akıl ve Kitaba göre kesin olarak bilinen şudur ki, üst ve alt âlemde yani, ruh ve madde âleminde insan tipi tek varlık vardır, bu da insanın kendisidir. Şimdi insanın Kitaba göre yaratılma hikâyesini görelim.

Yüce Allah, Kitabının ikinci suresinde 30 uncu ayetten 37 nci ayete kadar olan kısımda ilk insan olan Âdem'in ne maksatla yaratıldığını anlatmaktadır. Biz sadece bu ayetlerin çerçevesi içinde bunu herkesin kolayca anlayabileceği bir şekilde anlatmaya çalışacağız. Önce ayetlerin anlamlarını bir arada verip sonra açıklamalarına geçelim.

“Rabbin meleklere” Ben yer yüzünde bir halife var edeceğim” demişti. Melekler, “orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüce tutuyor ve Seni kutsal saymaktayız” dediler. Allah, “Ben şüphesiz, sizin bilmediklerinizi bilirim” dedi.

“Allah, Âdeme her şeyin adını öğretti, sonra, ad verdiği şeyleri meleklere gösterdi. “Eğer doğru söylüyorsanız, bunların adlarını Bana bildirin” dedi”.

“Haddimiz mi? Senin öğrettiğinden başka bizim ne bilgimiz olabilir, şüphesiz, Sen hem bilensin, hem bilgesin”. Allah: “Ey Âdem; Onlara öğrendiklerinin adlarını söyle” dedi. Âdem onları söyleyince, Allah: “Ben göklerde ve yerde görünmeyeni biliyorum, içinizi dışınızı biliyorum size söylemedim mi”? dedi.

Meleklerle, “Âdeme saygı gösterin” demiştik, Şeytanın dışında hepsi saygı göstermişti, o, geri durdu, büyüklük tasladı ve buyruk tanımayanlardan oldu.

“Ey Âdem! Sen eşinle cennette kal, orada istediğiniz gibi bol bol yeyip için, ancak şu ağaca yaklaşmayın; yoksa kendinize yazık etmiş olursunuz” dedik. Ama Şeytan ikisini de ayarttı ve onları buldukları yerden çıkardı. “Artık, buradan, birbirinize düşman olarak inin, yer yüzünde bir süre için yerleşip geçinebilirsiniz” dedik.

“Âdem Rabbinden aldığı öğütlere göre tövbe etti, Allah da tövbesini kabul etti. Çünkü Allah tövbeleri kabul edendir. Acıyandır”.

Açıklaması :

Yüce Allah, birinci ayette yer yüzünde bir halife yaratacağını meleklerle bildiriyor. Halife, bilindiği gibi birinin “yerine geçen” anlamına gelir. Burada halifeden maksat insandır. Ancak kimin yerine geçmek üzere yaratıldığı hususunda iki görüş ileri sürülmüştür. Biri, insandan önce yer yüzünde bulunduğu ve kimine göre bu yaratıkların cinler olduğu ve onların yer yüzünü fesda vermelerinden ötürü onların soylarının kesilmesiyle onların yerine insan soyunun geçmiş olmasıdır. Fakat bu görüş çoğunlukla benimsenmiş değildir. İkinci görüş, insanın Allahın halifesi olması görüşü olup bu herkesin savunduğu bir görüştür. Zira ayeti kerime “halife” kelimesini belirtisiz kullanmış, kimin halifesi veya kime halife olacağını açıkça belirtmemiştir. Meleklerin bu makama göz koymalarından da Allahın halifesi gibi yüksek bir makamın olması anlaşılmaktadır. Allahın halifesinin manası, Onun kanunlarını yürütecek kimsenin olduğu şeklinde açıklanmıştır. Allahın kanunlarından maksat Kur’an’ın hükümleridir. Ama böyle bir anlama varmak için buradaki halifenin insan olmayıp yalnız peygamberlerin veya onların yerine geçeceklerin olması gibi kısıtlı bir manaya gitme durumu ortaya çıkıyor. Ve böyle söyleyen de vardır. Ne var ki, buradaki halifeden maksat insan olduğu görüşünü kabul etmek daha geniş manalı ve doğru olur. Bu geniş mananın içine peygamberler de girer. Buna biz, Allahın kanunlarından maksadın, yalnız Kur’an-ı Kerimin hükümleri olmayıp, hem onları ve hem de kâinatın tâbi olduğu ve Allahın koyduğu, kâinatın nizamını gerektiren tabîi ve aklî kanunları kas-

detmenin doğru olacağına kaniyiz. Madem ki insan Allahın halifesidir, Yüce Allah halifesine bir takım işler gördürecektir. O işleri kendisinin istediği gibi yapabilmesi için kendi sıfatlarından ona vermiştir. Bu sıfatların başında ilim sıfatı vardır. İnsan yapacak olduğu şeyi otomatik olarak değil, bilerek yapmalıdır. İkinci sıfat da yapacak olduğu şeyi yapabilme gücüne sahip olma yani kudret sıfatının kendisine verilmesidir. Bundan sonra bu iki sıfata hareket ve istikâmet verecek olan irâde sıfatı kendisine verilmiştir. İnsan asıl bu irâde sıfatından sorumlu tutulacaktır. İşte insan bu üç nitelikle diğer bütün varlıklardan ayrılır. Bu üç gücü nasıl kullanacağı hususunda akıl ve Kitap ona yol gösterecektir.

Yüce Allah, insanın yaratılmasını meleklerle bildirdiğinde, melekler, bozgunculuk yapacak ve kan akıtacak birinin yaratılmasının sırrını anlamadıklarını ve kendileri varken böyle birinin yaratılmasına ne lüzum olduğunu öğrenmek istemişlerdi. Meleklerin, insanın yaratılmasından önce onun bozgunculuk yapacak ve kan akıtacak birisi olacağını nasıl anladıklarının iki şekilde olabileceği ileri sürülmektedir. Biri, Yüce Allahın onlara insanın bunları yapacağını bildirmiş olma ihtimalidir. Diğeri, yer yüzünde daha önce cinlerin veya başka yaratıkların hâkim olduğu ve onların bozgunculuk yaptıklarına ve kan akıttıklarına kıyaslayarak böyle bir hükme varmış olabilecekleri ihtimalidir. Burada Âdemden önce insanın yaratılmış olduğunu ve Âdemin onlara peygamber olarak gönderilme ihtimalinin bulunabileceğini ileri sürmek bizce doğru görülmemektedir. Zira böyle olmuş olsaydı, meleklerin itirazına yer kalmazdı. Nasılsa bozgunculuk yapan insan vardır. Allahın bu sefer yapacağı, bozgunculuk yapan ve kan akıtan o insanları kanun ve nizama sokacak bir kimsenin veya peygamberin tayini olacaktır ki, bozgunculuk yapılmasına ve kan akıtılmasına mani olacaktır. O zaman böyle birini bozgunculuk yapma ve kan akıtma ile suçlamak pek manasız olurdu.

Yüce Allahın meleklerle olan muhaveresini insana anlatmasının faydalarından birinin, insana danışmayı öğütlemesidir. Yüce Allah muhtaç olmadığı halde meleklerle muhavere etmiştir. Biz buna şunu ekleyeceğiz. Yüce Allah bu muhavereyi insana anlatmakla ona, yaratılmasının gayesini ve diğer yaratıklarla olan ilişkisini ve onlara göre mevkiinin ne olduğunu beyan ediyor ve böylece insan kendi değerini ve ödevlerini daha iyi kavrayacak ve yaratıldığı gayeye, Allahın halifeliğine yaraşacak şekilde hareket etmesi gerektiğini daima hatırında tutacaktır.

Yüce Allah, meleklerin itirazına, bilmediğiniz şeye karışmayın. Sizin bilmediğiniz nice şeyleri elbette ben biliyorum, demişti. Bu ayette insanın

yaratılmasının değeri tartışılıp karara bağlanmıştır. Bundan sonraki ayetlerde yaratıklar arasında değerlendirme imtihanı, aralarındaki çekememezlik ve kıskançlık mücadelesi anlatılacaktır.

Bu ayeti kerimeler dört ana sorunu ortaya koymaktadır. Birincisi, ilim, bilme; ikincisi Allahın buyruğuna karşı gelme; üçüncüsü, Şeytan ve insan ilişkisi; dördüncüsü, tövbedir.

Birinci sorun : Bu ayetikerimeler bu dört sorunu ele alıyorsa da, bu ayetleri bir önceki ayetin ışığında daha iyi anlayacağız. Bir önceki ayeti kerimede Yüce Allah, meleklerle, yer yüzünde kendi yerine geçip iş görecek bir insan yaratacağını bildirir, melekler çekememezliklerinin sonucu böyle bir makama kendilerinin lâıyk olduklarını imâ ederek itiraz ederler. Yüce Allah da onlara gereken cevabı verir. Açıklamasını yapacağımız ayeti kerimeler bu olayın devamıdır.

Melekler, kendileri varken, Yüce Allahın, yer yüzünde kendi yerine işler görecek ve yeryüzünü imar edecek bir kimseyi yaratmasına ihtiyaç olmadığını ileri sürmüşlerdi. Yüce Allah, bu önemli görev için meleklerin yeterli bilgiye sahip olmadıklarını kendilerini deneyerek ortaya koymuştur. Yer yüzünde Yüce Allahın yerine iş görecek, onun halifesi olacak Âdemin yani, insanın yegâne niteliği bilgin olmasıdır. Bunun için, Yüce Allah meleklerle Âdemi imtihana çeker. Allah insanı yaratırken, ona ilim yapma sanatını da öğretmişti. İlim ancak sözle, kelimelerle yani dil ile olabilir. Bundan ötürü Allah Âdeme dil öğretmişti ve bunu anlatmak üzere” *Âdeme bütün adları öğretti*”-ğini bildirmiştir. Yüce Allah, meleklerle, bu ad verilen nesnelere göstermiş ve bunlar nedir, anlatın bakayım” demişti. Melekler nesnelere görmüşler; örnek olarak bir ağacı alalım, onlar ağacı görmüşler, ama ne çare ki onun ağaç olduğunu anlatamamışlar, ona ağaç dendiğini ve böyle demekle onun anlatılmış olacağını bilememişlerdi. Belki de ağacın ne olduğu sorulunca, gene ağacı göstererek konuşmadan anlatmak istemiş olabilirler. Melekler gördükleri nesnelere adlarını bilmemişler, acz içinde suçlarını anlayarak, ne haddimize ya Rabbi, Sen bize ne öğrettinse ondan başka bir şey bilemeyiz, demişlerdi.

Artık sıra Âdeme gelmişti. Yüce Allah, Âdeme bu nesnelere adlarını söyleyerek bunlara anlat bakayım, dedi ve Âdem de hepsinin adını birer birer söyledi. Allah, meleklerle, “göklerin ve yerin bilinmeyenlerini bildiğimi size söylemedim mi? söylediklerinizi ve söyleyeceklerinizi de bilirim” dedi.

Yüce Allah, insan oğluna hem ilim yapma ve hem de sanat yapma özelliğini vermiştir. İnsanoğlu ilim yapmadan önce dil yapmıştır. Yer yüzünde

bulunan bu kadar diller insanoğlunun işidir. Uzakta olan bir kimseye “ev” veya “dağ” demek istediğimizi anlatmak için evi ve dağı ona gönderip göstermeye ihtiyaç yoktur. Bildirmek istediğimizi nesnenin, şeyin adını bildiririz ve böylece ne demek istediğimizi anlatmış oluruz. İşte Hz. Âdem’in yapıp meleklerin yapamadığı, onlara verilmeyip insanoğluna verilen üstün insanlık niteliği budur. Dil yapma insana mahsus olunca, meleklerle yüce Allahın ve Âdem’in konuşması nasıl olmuştu sorusu insanın zihnine gelir. Şüphesiz olan, insanların kullandıkları harf ve kelimelerle insanların kendi aralarında konuştuıkları gibi konuşmamış olmalarıdır: Bu, ilmi kelâmda incelenmesi gereken bir konudur. Müfessirler, bu ilme dayanarak Hz. Âdem’in meleklerden üstün olduğunu kabul ederler. Büyük müfessir Fahreddin Râzi, eğer ilimden daha üstün bir nitelik olsaydı, Yüce Allah, onu üstünlük ölçüsü alır ve ona göre melekleri denerdi, der; ve ilmin üstünlüğüne Kur’an-ı Kerimden, Hadisi şeriften getirilen nakli ve akli delillere tefsirinde geniş yer verir. Fahreddin Razi, Beyzâvî ve diğer müfessirler, ilmin ibadetten üstün olduğunu söyler ve Yüce Allahın, Hz. Âdeme verdiği görevde ibadetin değil, ilmin şart olduğunu açıklarlar. İbadete göre verilseydi, meleklerin ibadeti Hz. Âdemden çöktü, onlara verilirdi. Kur’an-ı Kerimde ilmin üstünlüğünü gösteren ayetler içinde şu “*Allahtan ancak bilgin olanlar korkar*” anlamındaki ayeti kerime ilmin din bakımından ne üstün derecede olduğunu anlatır. Hz. Peygamber” bir saat düşünmek, altmış yıl ibadetten üstündür”, buyurmuştur. Hz. Peygamberin, bu sözünde, ilmi ibadetten üstün tutmasını Fahreddin Razi iki yönden şöyle anlatır: Birincisi, düşünme insanı Allaha ulaştırır, ibadet ise Allahın sevabına ulaştırır. Allaha götüren şey, Allahdan başkasına götürenden daha üstündür. İkincisi, düşünme akıl işidir, tâat, ibadet organların işidir. Akıl, organlardan daha şerefli dir.

İkinci sorun, Allahın buyruğuna karşı gelmektir. Yüce Allah, meleklerle Âdemi bir sıraya koyup imtihana çekmişti. Bu imtihanda başarı gösteren Âdem’e saygı göstermelerini meleklerle buyurmuş, onlar da hemen gereken saygıyı göstermişlerdi. Ne var ki aralarında bulunan Şeytan bu buyruğa uymamış, ona karşı gelmişti. Böylece Allaha ilk karşı gelen olmuştu. Ancak Şeytan buyruğa karşı gelmekle yalnız Tanrı tanımaz, inkârcı olmamış aynı zamanda buyruk dinlememekten başka, bir de üstünlük taslamış ve Yüce Allahın buyruğunun yanlış olduğunu ileri sürmüştü. Şeytanın Allah tanımaz oluşu, Yüce Allahın buyruğuna karşı gelmesinde haklı olduğunu savunmasıdır. Bundan dolayı Allah katından kovulmuştur. Evet, Âdem de buyruğu tutmayıp ona karşı geldi. Ama Âdem bunu bir yanlış anlama sonucunda yap-

mıştı, yoksa Yüce Allahın buyruğunun yersiz ve yanlış olduğunu ileri sürmemiştir. Bunun içindir ki adı Allah tanımazlığa çıkmamış, sadece isyan etmiş sayılmıştı. Oysa Şeytanın adı Allah tanımazlığa çıkmıştır. Şeytan ve Âdem buyruk dinlememede birleşiyorlarsa da aralarında ayrılık bulunmaktadır. Şeytan yanlışlığını ileri sürerek buyruğu, buyruk olarak kabul etmiyor, onu beğenmiyor. Âdem, buyruğun buyruk olduğunu kabul ediyor, ancak, yabancı etkenler altında buyruğun gereğini yerine getiremiyor.

Burada bir noktayı açıklığa kavuşturmak yerindedir.

- a) Verilen bir emri beğenmemek ve ona uymamak.
- b) Verilen bir emri beğenmemek, ama ona istemeyerek zorla uymak.
- c) Verilen emri beğenmek ve yapmak.
- d) Verilen emri beğenmek, ama her hangi bir sebepten dolayı yapmamak. a'daki şahıs tam isyancı ve anarşist, din deyimiyle tam ve inatçı dinsiz. b'deki münafıktır, fırsatını bulunca isyancı kesilecektir; dine göre a'daki şahıs hükmündedir. c'deki tam ve iyi bir kimse olup en iyi dindar kimsedir. d'deki şahıs suçlu ve günahkâr olup her zaman iyi olma ihtimali vardır. Çünkü suçunu itiraf etmiştir. Dinde imanlı, beğenen, imansız da beğenmeyen kimsedir.

Yüce Allah, bunları anlatmakla, insana örnek olacak davranışları ve bu tür davranışların sonuçlarının nereye vardığını gösteriyor. Buna göre, artık Şeytan durumunda olmak ile Âdem gibi davranmak insanın kendi elindedir.

Üçüncü sorun da Şeytan Âdem ilişkisidir. Şeytanın kovulmasının nedeni Hz. Âdemdir. Ona saygı göstermeyi onuruna yediremeyen Şeytan insandan öc alma peşine düşmüş, ve insanı aldatıp mevkiinden düşürmeye kendini vermiştir. Hz. Âdem imtihanı kazanınca, Allah onu ve eşini cennete koymuş ve oranın bütün nimetlerinden istedikleri gibi yararlanmalarına, yiyip içmelerine izin vermişti. Bunun yanında, bildirdiği tek bir ağaca yaklaşmalarını yasaklamıştı. Aslında bu yasaklama insanın hür iradesinin varlığının gereği idi. Yüce Allah, Âdemi yer yüzünün imarı ile görevlendirmekle ona sorumluluk yüklemişti. Şu var ki, sorumluluğun, üzerine dayandığı irade hürriyetini de ona vermişti. İradenin işleyip işlemediğini anlamak için yapılacak ve yapılmayacak şeyler bulunmalıdır. Âdemin bulunduğu cennette yasak ağacın bulunması bu amacı gerçekleştirir. İnsan irade hürriyetine sahip olunca, ister istemez onu kullanmasından sorumlu tutulur. Sorumluluk, yapılması gereken

ve gerekmeyen şeyler varsa, söz konusudur. Yoksa ,sorumluluk olmaz ve dolayısıyla irade hürriyeti de anlamsız kalır. İşte cennetteki yasak ağaç, irade hürriyetini sınırlayan sorumluluk ağacıdır.

Artık iki ezeli düşman karşı karşıya gelmiş bulunmaktadır. Biri insan, öbürü Şeytan. Şeytan Hz. Âdeme ant verip yemin ederek onu, “yararınadır” diye yasak bir işi yapmaya zorlamaktadır. Şeytan çok kurnaz ve siyâsîdir. Şahsiyet ve onurunu düşünmez, bütün işlerini sinsice yürütür ve doğrudan düşmanlık edecek cesareti yoktur. Hz. Âdemi kendinden daha çok düşünmektedir. Onun bilmediği incelikleri güya ona içtenlikle anlatır. Şeytan Yasak ağacı ebedî hayat ağacı olarak ileri sürer ve Âdemi kandırır. Âdem yasak ağaçtan yer ve Allahın yasağını aşmış olur. Yüce Allah “hepsine biribirinizin düşmanı olarak cennetten inin, yer yüzünde bir süre yerleşip yaşayacaksınız” diyerek onları dışarı çıkarır. Buradaki inmek, gökten yere inmek değil, Türkçede” şehre indin mi?” deyimindeki inmek anlamında olup yüksek bir yerden aşağı inmek kastedilmiştir.

Şeytanın cennete girmesi ve Âdemle konuşması hakkında çok uydurmalar ve yılan hikâyeleri vardır. Bunlar asılsızdır. Bunlar Kur’an-ı Kerim’de ve Hadisi şeriflerde yoktur. Büyük tefsirciler bu cennetin insanların öldükten sonra girecekleri veya göklerde bulunan bir cennet olmadığını şöyle anlatırlar: Cennet, kelimesi, aslında gizlenilen yer, ağaçların, yeşilliklerin, çiçeklerin bol ve gür olduğu, içine girenin görülemeyeceği bir yerdir. Bunun yer yüzünde bir bahçe olduğuna kâni olmuşlar. Zira Yüce Allah, Âdemi yer yüzünde topraktan yaratmış olduğunu anlatmış, ama sonra onu göğe çıkardığını bildirmemiştir. Öyleyse bu yer yüzünde bir bahçedir. Başka bir kanıt da bu cennette yasak ve sorumluluğun bulunmasıdır. Öldükten sonra gidilecek cennette yasak ve sorumluluk yoktur.

Dördüncü sorun, Hz. Âdemin tevbesidir. Hz. Âdem yasak ağaçtan yeyip cennetten çıkarılınca suç işlediğini anlamıştı, ama bunu nasıl bir sonuca bağlayacaktı, bunu Kur’an gösteriyor. İşte tam o sırada Rabbinden bazı sözler öğrendi. Bu sözlerin başka bir ayette “*Ey Rabbimiz! biz kendimize kıydık, Sen bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, yok olacağız*” yalvarmaları olduğu söylenir. Doğrusu bu, duruma çok uygundur. Ancak bu yalvarışın bu anda olduğunu bildiren kesin bir delile ihtiyaç vardır. Burada Hz. Âdemin Yüce Allahtan aldığı sözlerin, Allahın Âdeme verdiği akli ilkeler olduğunu anlamak mümkündür. Hz. Âdem, Allah ile melekler ve Allah ile Şeytan arasında meydana gelen olayları biliyor. Melekler her ne kadar Yüce Allaha itiraz etmişlerse de yanlışlarını anlayıp hemen özür dilemişlerdi. Şeytan ise Yüce Allaha karşı

gelmiş ve bunda diretmişti, bundan dolayı da kovulmuştu. Hz. Âdem bu iki olaydan aklını kullanarak ders almış olabilir. Hz. Âdem aldığı sözler veya ders üzerine suçunu kabul edip Allaha yönelmiş ve tevbe etmiştir. Yüce Allah da tevbesini kabul ederek suçunu bağışlamıştır. Fahreddin Râzî, tefsirinde, tevbeyi üç basamak olarak anlatır. Birincisi bilme, ikincisi duygulanma, üçüncüsü gereğini ifadır. Birincide yapılanın suç ve zararlı olduğu bilinir, ikincide kâlb duygulanarak bu suçtan yanıp tutuşur, üçüncüde o suçu işlemekten vaz geçilir. Bu üç nesne bir araya gelince tevbe olur. Yoksa dil ile tevbe anlatan sözleri söylemek yeterli değildir. Doğrusu insan tevbesinin kabul edilip edilmeyeceğini bilebilir. Tevbe etme şuuruna, bilincine varabilirse tevbesi kabul olur. Böyle kabul edilen bir tevbeden sonra, aynı suç tekrar işlenmiş olsa, önceki tevbeyi bozup hükümsüz kılamaz. Bu yeni suç için de ayrıca aynı biçimde bir tevbe daha gerekir. İlerde tekrar aynı suçu işlemek korkusu ile işlenmiş olan suçtan hemen tevbe etmemek büyük bir yanıltmacadır. Her suç işledikçe tevbe etmek gerekir. Bunun inceliği şudur: Her suçun peşinden tevbe edince, yapılacak ikinci suç sırasında insan günâhsız yani sabıkasız olacak. Böyle bir durumda hem suçunun bağışlanması kolaylaşacak, ve hem de kalbi günah pası ile kaplanmamış bulunacak. Her suçun peşinden Allahla ilişki kurması onun imânını tazeliyecektir. Günahları biriktirip toptan tevbe etmekten sakınmak gerekir. Yoksa hiç farkına varmadan insan iflâsa sürüklenmiş olur. İnsan her zaman ve sık sık tevbe etmekten korkmamalıdır. Çünkü Yüce Allahın bir işi de tevbeyi kabul etmektir.